

UDK: 95(575.1)

Ro'zibek BABAEV,
IIV Sirdaryo akademik litseyi o'qituvchisi
E-mail: rbabayev1985@gmail.com

QarDU professori, t.f.d B.Eshov taqrizi asosida

INFORMATION ABOUT THE ADDRESSES OF LARGE POPULATION OF USTRUSHONA IN THE WRITTEN SOURCES OF THE MIDDLE AGES

Annotation

In this article, the author analyzes the information about the ancient settlements of the Ustrushona region in the medieval written sources, as well as the typological forms of place names related to the history of the oasis from a comparative point of view.

Key words: Written sources, classical middle ages, Pashagar village, foundation documents, caravan routes, Sangzor river.

СВЕДЕНИЯ ОБ АДРЕСАХ МНОГОЧИСЛЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ УСТРУШОНЫ В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Аннотация

В данной статье автор со сравнительной точки зрения анализирует сведения о древних поселениях Уструшонского региона в средневековых письменных источниках, а также типологические формы топонимов, связанных с историей оазиса.

Ключевые слова: Письменные источники, классическое средневековье, село Пашагар, учредительные документы, караванные пути, река Сангзор.

O'RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDA USTRUSHONA YIRIK AHOLI MANZILLARIGA DOIR MA'LUMOTLAR

Аннотация

Ushbu maqolada o'rta asr yozma manbalarida Ustrushona o'lkasining qadimgi manzilgozlariga oid ma'lumotlar, shuningdek, voha tarixiga doir joy nomlarining tipologik ko'rinishlari qiyosiy jixatdan muallif tomonidan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Yozma manbalar, klassik o'rta asrlar, Pashog'ar qishlog'i, vaqf hujjatlari, karvon yo'llari, Sangzor daryosi.

Kirish. O'rta Osiyoning qadimgi davr va o'rta asrlar ijtimoiy-siyosiy va migratsiya jarayonlarida Ustrushona o'lkasi o'ziga xos o'rin tutgan bo'lib, o'rta asrlarga tegishli turli tillardagi yozma manbalar, xususan, arab, forsiy va turkiy tillarda yozilgan tarixiy va tarixiy-geografik asarlarda bu haqda muhim ma'lumotlar saqlanib qolganiga guvoh bo'lish mumkin. Qadimgi davr va ilk o'rta asrlarda Ustrushona vohasida kechgan tarixiy voqe'liklar asosan xitoy va sug'diy tillardagi manbalarda o'z aksini topgan bo'lsa, rivojlangan o'rta asrlarda ko'proq arab va forsiy tillardagi yozma manbalar, ayniqsa, Istaxriy, Ibn Havqal, Tabariy, Muqaddasiy, Ya'qubiy va yana bir qator arab va fors tarixchi hamda geograflarning asarlarida Ustrushonaning geografik joylashuvi, yirik aholi maskanlari – qishloq va shaharlar, rabotlar, karvon yo'llari va hokazolarga doir ma'lumotlar o'rin olgan[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Klassik o'rta asrlar deb ataladigan davr, ya'ni rivojlangan o'rta asrlardan keyingi XIV – XVII asrlardagi Ustrushona tarixi esa forsiy va turkiy tillarda yozilgan asarlar bo'lib, ular orasida Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"[2], Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"[3], Mirzo Muhammad Haydarning "Tarixi Rashidiy" (XVI asr)[4] va yana o'nlab tarixiy asarlarni o'rnak sifatida keltirish mumkin. Ushbu asarlarda asosiy diqqat-e'tibor Ustrushonada kechgan siyosiy jarayonlarga qaratilgan bo'lmasa-da, ayrim o'rinlarda ushbu vohaning yirik shaharlari va aholi maskanlari yuz bergan siyosiy voqe'liklar haqida birlamchi ma'lumotlar berishi bilan muhim ahamiyatga ega. Bular qatoriga Mahmud ibn Valining "Bahrul asror" (Sirlar dengizi) (XVII asr) geografik asarida keltirilgan Zomin va atroflariga tegishli qisqacha ma'lumotlarni ham qo'shish

mumkin. asarda keltirilishicha, O'ratepa, Dizzak (Jizzax), Zaamin (Zomin) Movarounnahrda joylashib, bir vaqtlar Samarqandga qarashli bo'lgan[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologiyasi analiz va sintez, tadrijiylik, tarixiy-qiyosiy, ob'ektivlik, davriy-muammoviy va retrospektiv tahlil etishga asoslanadi. Bugungi kunda dunyo fanida tarixiy tadqiqotlar bo'yicha qo'lga kiritilayotgan yutuq va yangiliklardan, ayniqsa, ko'pchilik dunyo olimlari tomonidan qabul qilingan tadqiqot usullari va yondashuvlardan imkon qadar foydalanishga harakat qilindi.

Tahlil va natijalar. Ustrushonaning muhim vohalaridan biri bo'lgan Jizzax vohasiga, ayniqsa, Zomin, Dizak (Jizzax) va Baxmal mikrovoahalarida o'rta asrlarda bo'lib o'tgan siyosiy voqe'liklar va migratsiya jarayonlarini o'z davri tarixiy manbalari – "Boburnoma", "Tarixi Rashidiy", "Shayboniyoma" va boshqa asarlar orqali o'rganish mumkin. Ayniqsa, Jizzax vohasi va unga qo'shni hududlarda bo'lib, bu yerning geografik joylashuvi, aholisi, yirik shahar va qishloqlarini bevosita o'z ko'zi bilan ko'rgan Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirgan. Bobur o'z qo'shini bilan Farg'ona vodiysidan Samarqandga, Samarqanddan esa Toshkent vohasiga yo'l olganda bir necha bor tarixiy Ustrushona hududidan o'tgan bo'lib, "Boburnoma"da Mascho, O'ratepa, Zomin, Dizak (Jizzax), Ilon-o'ti (Morgo'zar), Xaliliya kenti (Qaliya), Pashog'ar (Pishog'ar), Vasmad (Usmat), Sangzor va hokazo kabi aholi maskanlari bo'yicha ma'lumotlar o'rin olgan. Ushbu aholi maskanlari bilan bog'liq "Boburnoma"da tilga olingan voqe'liklardan ayrimlarini quyidagicha keltirib o'tamiz:

Zomin – Pashog'ar (Pishog'ar).

“Xo'jandtin o'tlanib Pashog'arg'a mutavajjih bo'ldum. Zominga yetgan fursatta isittim. Bovujudi isitma Zomindin o'tlanib ilg'or qilib, tog' yo'li bila o'tub, Raboti Xojaning ustiga keldimkim, g'ofillikta shotu qo'yub chiqib, Raboti Xoja qo'rg'oninikim, Shovdor tumanining dorug'anishini uldur, olilg'ay. Subh vaqti yetildi. Eli xabardor bo'ldilar. Yana yonib, hech yerda tavaqquf qilmay, Pashog'arg'a kelildi”[6].

Ushbu ma'lumotda Pashog'ar ko'rinishida o'rin olgan aholi maskani o'rta asrlarda, xususan, Temuriylar davrida Jizzax vohasining eng muhim strategik hududlaridan biri

bo'lgan. Hozirgi kunda Jizzax viloyatining Zomin tumaniga qarashli Ravot qishlog'i yonida Pishag'ar nomli yirik aholi maskani bor. Ilk bor Ibn Havqal va Muqaddasiy asarlarida Bishog'ar nomi ostida Ustrushonaga qarashli rustoqlardan biri sifatida tilga olinib, tadqiqotchilar bu toponimni sug'diy til negizida Pishag'ar “tog' oldi”, “tog' etagi” degan so'z bilan bog'laydilar[7]. Sug'diy tilda “pesh”, “pish” so'zi “old”, “g'ar” esa “tog'” degan ma'noni bildirishi, qadimgi ustrushonalik aholining ko'pchiligi tili sug'diy tilda so'zlashganidan kelib chiqilsa, bu izoh o'z tasdig'ini topadi.

Ustrushona – Sug'd orasidagi tog' yo'llaridan biri – Pishog'ar qishlog'idan o'tgan

O'rta asrlarga tegishli vaqf hujjatlarida Samarqand shahri yaqinida ham shunday nomdagi aholi maskani bo'lgani qayd etiladi[8]. Ayrim tadqiqotchilar bu kabi ma'lumotlarga tayanib o'rta asrlarda mintaqada ikkita shu nomdagi qishloq bo'lgan deb qarab, biri Samarqand shahri yaqinida, ikkinchisi Jizzax va Zomin shaharlari orasida bo'lgan deb urg'u berishadi[9]. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, o'rta va so'nggi o'rta asrlarga tegishli toponimlarning sezilarli bir qismi “pish”

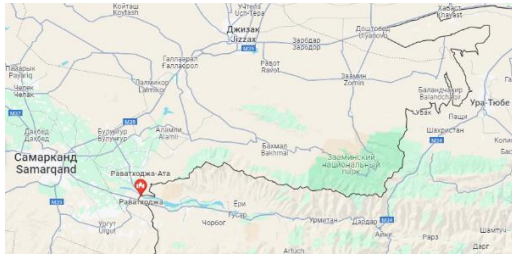
yoki “pesh” topoformanti bilan yasilib, “old”, “oldingi tomon” ma'nosidagi eroniy tillarga xos bu so'z bilan bog'liq ko'plab toponimlar tarixiy yozma manbalarda ko'plab uchraganidek, bugungi kun O'rta Osiyo toponimiyasida ham yaxshi saqlanib qolgan. Ayniqsa, tarixiy Sug'd va Ustrushona vohalarida bir xil toponimlarning uchrashi o'z tarixiy asoslariga ega.

Tarixiy Ustrushonaning yirik shaharlari – Jizzax, Zomin, O'rtepa

Ustrushona va Sug'd orasidagi eng yaqin hududlarda joylashgan Pashog'ar orqali Samarqandga yetib borish ancha qulay bo'lgan. Ya'ni Ustrushonaning boshqaruv markazi bo'lmish Bunjikat (O'rtepa)dan Sug'dning markazi Samarqand shahriga yetib borish uchun ko'pincha savdo karvonlari, hatto qo'shinlar ham tog' yo'lida joylashgan Pashog'ar (Pishog'ar) orqali borishga harakat qilishgan. O'rta asrlarda Sug'dning muhim rustoqlaridan biri bo'lmish Shovdor tumani (bugungi Urgut) Ustrushonaning janubida joylashgan strategik hududlardan biri bo'lib, Samarqand shahriga boruvchi ustrushonaliklar asosan Sug'dning Shovdor yoki Kabudon (Bulung'ur – G'ubdintog') yo'nalishlaridan foydalanaganlar. Misol keltiradigan bo'lsak, “Boburnoma”dan anglashilicha, Dizak (Jizzax) shahri va Yoryayloq oralig'ida joylashgan edi. Bobur bu yerni “Yoryayloq kentlari”dan, ya'ni yirik aholi maskanlaridan biri sifatida tilga olib, Pashog'ardan turib, Samarqand shahrini Shayboniylardan qaytarib olish uchun bir bir necha bor urinib ko'rganiga urg'u beradi.

Yuqorida keltirib o'tilganidek, Toshkent vohasidan Xo'jandga kelib, u yerdan Pashog'arga yo'l olgan Bobur Zominga yetib kelganda qattiq kasal bo'lib qoladi. Shunga qaramay Zomindan tog' yo'li (ya'ni Turkiston tizmalari) orqali Samarqand shahri yaqinidagi Shovdor tumanining dorug'asi (noibi) o'tiradigan Raboti Xoja qo'rg'oni devorlarini narvonlar orqali oshib o'tib, qal'ani egallashga urinadilar. Biroq o'sha kezlarda Shayboniylarga qarashli bo'lib turgan ushbu qo'rg'ondagilar buni payqab qolishgach, Bobur Pashog'arga qaytib kelishga majbur bo'ladi. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, Shovdor tumani bugungi Urgut va Tayloq tumanlarini o'z ichiga olib, o'rta asrlardan so'nggi o'rta asrlargacha “Shovdor tumani” deb atalgan. Ushbu tumanning boshqaruv markazi yoki bosh qo'rg'oni sifatida “Boburnoma”da eslatilgan Rabot Xoja esa bugungi Urgut tumaniga qarashli, mahalliy aholi tomonidan Ravotxo'ja deb ataladigan va Zarafshon daryosining bosh suv to'g'onlaridan biri bo'lgan joy atrofiga to'g'ri keladi.

“Boburnoma”da tilga olingan Pashog’ar – Raboti Xo’ja aholi maskanlari

Bobur Raboti Xo’ja ko’rinishida keltirib o’tgan aholi maskani Zarafshon daryosi qirg’og’ida joylashgan bo’lib, bugungi kunda bu yer mahalliy aholi tilida Ravotxo’ja deb ataladi. Ustrushona o’lkasining muhim hududlaridan biri bo’lmish Dizak (Jizzax) shahri qadimgi davrlarda bo’lganidek o’rta asrlarda ham o’z mavqeini saqlab qoladi. Ilk o’rta asrlarda nisbatan kichikroq bo’lgan bu shahar asrlar o’tgan sari yiriklashib, Ustrushona va Sug’d orasidagi muhim iqtisodiy markazlardan biriga aylanadi. Quyida “Boburnoma”da keltirilgan ma’lumotlar asosida bu shaharning ijtimoiy-siyosiy mavqeiga to’xtalib o’tsak.

Dizak – Ilon-o’ti (Morgo’zar)

Bobur o’z asarida Samarqandni Shayboniyxonga tashlab chiqib, Toshkentga yo’l olar ekan Jizzax va uning atroflari to’g’risida quyidagicha ma’lumotlarni keltirib o’tadi: “Kech namozi digar Ilon o’tida tushub, ot o’lturub etini shishlab, kabob kilib, otni laxxa tindurub otlanduk. Tongdin burunroq Xaliliya kentiga kelib tushuk. Xaliliyadan Dizak kelildi, ul fursatta Dizakta Xofiz Muhammadbek duldoyning o’g’li Toxir duldoiy edi. Semiz etlar va mayda etmaklar, arzon, chuchuk qovunlar va yaxshi uzumlar farovon. Andoq usrattin mundoq arzonliq va andoq baliyattin mundoq amonlikka kelduk”[10].

Bobur “Ilon o’ti”, “Xaliliya kenti” deb tilga olgan toponimlar ham Ustrushona o’lkasining Jizzax vohasiga tegishli bo’lib, ulardan birinchisi bugungi Morgo’zar mavzesiga, ikkinchisi esa Jizzax shahri yaqinidagi Qaliya yoki Qaliya-tepa yodgorligiga to’g’ri keladi[11]. Arxologik qazuv

natijalariga ko’ra, Qaliyatepaning shimoliy, shimoliy-g’arbiy va g’arbiy qismida joylashgan, mudofaa devorlari bilan o’rab olingan 3ta qal’a-qo’rg’on bunyod etilgan.

2-3-qal’aqo’rg’onda o’tkazilgan stratigrafik shurf materiallari tahliliga ko’ra, ushbu qal’a-qo’rg’onlar mil. avv. III-II asrlarda barpo qilingan va undagi hayot milodiy VIII asrning oxirlarida arab bosqini natijasida to’xtagan.

Sangzor.

Ustrushona va Sug’d o’lkalarining oralig’idagi muhim karvon yo’llari o’tgan hududlardan biri Ustrushonaning qadimiy mikrovoahalaridan biri bo’lgan Sangzor bilan bog’liq bir qator yozma manbalar saqlanib qolgan. Jumladan, Bobur bu yerlarga yetib kelishdan oldin bugungi G’allaorol va Baxmal oralig’idan o’tgan bo’lib, bu yerlar o’sha kezlarda Sanzor yoki Sanzor deb yuritilganini “Boburnoma”da tilga olingan quyidagi ma’lumotlar tasdiqlaydi: “Sulton Maxmudxonga kishi yiborib, ko’mak tilab, Samarqand ustiga otlanildi. O’g’li Sulton Muhammad Xonikani va Ahmadbekni to’rt-besh ming cherik bila Samarqand ustiga ta’yin qilib, xon xam otlanib O’ratepagacha kelidilar. Anda xonni ko’rub, Samarqand ustiga Yoryayloq kelibtur. Men Burka yaylog’i (O’ratepa) bila Sanzorg’akim, Yoryayloqning dorug’anishini ul qo’rg’ondur, keldim. Sulton Muhammad Sulton va Ahmadbek Shayboniyxonning kelib, Sheroz va ul navohiyini chopqan xabarini topib, yonibturlar. Zarur bo’ldi, men xam yonib Xo’jandqa keldim”[12].

Xulosa va takliflar. Qisqasi, o’rta asrlarda Ustrushona o’lkasining markaziy, janubiy va janubi-g’arbiy hududlarida, xususan, Sug’d o’lkasiga tutash hududlarida joylashgan aholi maskanlariga doir o’rta asr yozma manbalarida, xususan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida tilga olingan ma’lumotlar asosida ko’rib chiqish shundan darak beradiki, ushbu tarixiy o’lkalarga tegishli yirik aholi maskanlari – qishloq va shaharlar, tog’ va suv yo’llari qadimgi davr va ilk o’rta asrlarda bo’lganidek o’rta asrlarda ham o’zining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy-madaniy ahamiyatini yo’qotmagan.

ADABIYOTLAR

1. История ат-Табари. Избранные отрывки (Перевод с арабского В. И. Беляева. Дополнения к переводу О. Г. Болшакова и А. Б. Халидова). – Ташкент, 1987; Нудуд ул-олам (Мовароуннахр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Т.: Ўзбекистон, 2008; Бартолд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. //Соч. Т.1. – М.: Наука, 1963.
2. Шараф ад-дин Али Йезди. Зафар-наме / пер. с перс. Е.А. Поляковой // Материалы по истории Средней и Центральной Азии X – XIX вв. – Ташкент: Фан, 1988.
3. Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент: “Ўқитувчи” нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008
4. Мирзо Муҳаммад Хайдар. Таърихи Рашиди / пер. с перс. Р.П. Джалиловой и Л.М. Епифановой / Материалы по истории Средней и Центральной Азии X – XIX вв. – Ташкент: Фан, 1988. – С. 185-214.
5. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (География). Введение, перевод, примечания, указатели Б. А. Ахмедова. – Ташкент: Фан, 1977. – С. 48, 55.
6. Бобур, Захириддин Муҳаммад. Бобурнома. – Б. 67.
7. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1978. – Б. 100.
8. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам “Вақфнаме”. – Ташкент, 1996. – С. 323.
9. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Б. 100.
10. Бобур, Захириддин Муҳаммад. Бобурнома. / Таҳрир хайъати: Абдуғафур Абдурашидов, Бобур Алимов ва бошқ. / Порсо Шамсиев, Содик, Мирзаев ва Эйжи Мано (Япония) нашрлари асосида қайта нашрга тайёрловчи: Саидбек Ҳасанов / / Масъул муҳаррир: Ваҳоб Раҳмонов. «Шарк» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. – Тошкент, 2002. – Б. 86.
11. Пардаев М.Н., Пардаев Ш.М., Раҳмонов Н. Ў., Ҳасанбоев Т.Ф. Қалиятепа шахристонида 2021 йилда ўтказилган қазув тадқиқотлари // Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар, 2021 йил, 14-сон. – Б. 105-109.
12. Бобур, Захириддин Муҳаммад. Бобурнома. – Б. 65.
13. <https://www.xabar.uz/madaniyat/geograf-bobur-va-uning-ilmi>